

ПЕРИФРАСТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ХОРОНІМА РОСІЯ В ПУБЛІЦИСТИЧНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, АКСІОЛОГІЯ

*М. І. Степаненко, доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка
(Полтава, Україна)*

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

У кожної нації свої хвороби.

У Росії – невиліковна.

Ліна Костенко

У статті досліджено головню із семантичного та аксіологічного, почасти з формально-граматичного поглядів перифрастичні зв'язки хороніма Росія в сучасному публіцистично-політичному дискурсі.

Мета роботи – з'ясувати кризь призму перифрастичної сфери на основі різних критеріїв номінування структурну організацію, семантичну диференціацію та аксіологічний потенціал пропріатив Росія в досліджуваному текстовому масиві. Використано описовий метод, метод дистрибутивного аналізу, концептуального аналізу, а також методу безпосередніх складників.

З'ясовано екстралінгвальні умови появи описових структур, що характеризують за історичними, культурними, політичними, соціальними й іншими чинниками особливості внутрішньої та зовнішньої діяльності Росії як окремої держави і як суб'єкта сучасного світу. Виняткову увагу приділено українсько-російським відносинам і специфіці вербалізації їх на перифрастичному рівні. Визначено критерії ідентифікування описових найменувань пропріатива Росія, представлено їхню семантичну диференціацію. Розкрито лексико-семантичний склад перифрастичних зворотів, встановлено принципи значеннєвого корелювання, ізofункційних зв'язків між компонентами описуваних одиниць. Проаналізовано аксіологічний потенціал перифраз, доведено, що їхня пейоративна конотація домінує над меліоративною, причиною чого є позамовні чинники (менталітет, політичні суперечності, стратегія і тактика очільника держави тощо).

Ключові слова: публіцистично-політичний дискурс, хоронім Росія, перифрази, аксіологія, семантична диференціація вторинних номінувань, пейоративна конотація описових зворотів.

Актуальність. З-поміж широкого спектра пропріативів, які побутують у сучасному публіцистично-політичному дискурсі, високим ступенем продуктивності вирізняються хороніми Україна та Росія, що може бути пояснене позамовними і власне мовними чинниками. Екстралінгвальність пов'язана передусім із напруженістю сучасних політичних, економічних, культурних та інших зв'язків між сусідніми державами, контрастивною специфікою їхньої ментальності, зятятим прагненням Росії тримати в покорі Україну, усіляко перешкоджати процесові входження нашої держави до європейського співтовариства та НАТО. Щодо інтралінгвальності, то вона сфокусована насамперед навколо парадигматики і синтагматики вирізнених хоронімів, словом, доквіл способів можливої вербалізації їх як конструктивних компонентів сучасного публіцистично-політичного тексту.

Матеріали, методи та методики дослідження. У процесі дослідження використано описовий метод (для фіксації та системного оброблення, зокрема класифікування, фактичного матеріалу), метод дистрибутивного аналізу (для встановлення закономірностей сполучуваності конститuentів перифрастичного вислову), концептуального аналізу (для з'ясування інтенсивності вияву аксіологічності у складі перифрастичних структур і на рівні міні-, макротексту), а також методу безпосередніх

складників (для інтерпретування багатокomпонентних вторинних найменувань у вигляді ієрархії її елементів).

Основною джерельною базою роботи послужили монографії «Політичне сьогодення української мови» (ПСУМ: 542–550), «Публіцистично-політичні перифрази в українській мові» (ППП: 511–522), «Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.» (ДУПЛ: 350–353), «Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік» (НДП, 224–226), різні інтернет-видання, у яких системно представлено датований 2004–2020 рр. корпус публіцистично-політичної перифрастики.

Хоронім *Росія* аналізували під різним кутом зору історики, політологи, соціологи, культурологи й інші вчені. Зауважимо, що в центрі мовознавчих студій він як реалізатор перифрастичних зв'язків не опинився, що й визначає **актуальність** пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лінгвістичну сутність цього мовного феномену (і природу вторинних номінувань загалом) з'ясовували Т. Андрєва, Ю. Браїлко, Т. Булах, Г. Євсєєва, Л. Завгородня, Т. Князь, Т. Коваль, В. Красавіна, І. Медвідь, М. Навальна та ін. Дослідники одностайні в тому, що розгляданому пропріативові властива активна й глибинна за своєю суттю текстотвірна роль, що іманентно закріплені за ним описові звороти наповнені важливим суспільно-політичним змістом і виразним аксіологічним потенціалом. Переконливо доведено, що перифрази об'єднуються в регулярні парадигми, компоненти яких експлікують специфічну семантику, особливе конотативне значення, а в сукупності вторинні назви описуваного денотата дають цілісне об'єктивне, а нерідко й суб'єктивне уявлення не тільки про державу, її внутрішні та зовнішні форми діяльності, а й про народи, які її населяють і підтримують із нею відносини, налагоджують економічні, політичні, культурні та інші зв'язки тощо.

Цікавою видається в цьому контексті розвідка Л. Малецькі про концепт *РОСИЯ* на матеріалі сучасної української преси. У праці справедливо наголошено, що «північний сусід» (або “великий брат”, як часто називають Росію, – вираз має статус прецедентного) у дискурсі українських теленовін та публіцистики постає в негативному світлі вже протягом тривалого часового відрізка» [6, с. 86]. Автор акцентує й на тому, що сьогоднішня рецепція розглядуваного концепту невіддільна від такої проблеми, як виняткова складність натеperішніх українсько-російських зв'язків. Вони «найчастіше подаються як конфліктні» через «різні фактори: менталітет, історичні передумови, політичні суперечності, амбіції очільників держав тощо» [там само]. Перифрастичний матеріал, що є в нашому розпорядженні, потверджує цю думку й водночас зобов'язує констатувати таке: мовний ресурс моделювання іміджу Росії «не репрезентований як постійний і остаточний» [6, с. 89], він щоразу набуває нових семантичних та прагматичних форм вияву. «...Невгамовні імперські амбіції “Великого брата”, – слушно твердить Л. Малецькі, – дають змогу припускати, що це будуть здебільшого (якщо не виключно) риси та ознаки з чітко вираженою негативною оцінкою» [там само].

Мета статті – з'ясувати крізь призму перифрастичної сфери на основі різних критеріїв номінування структурну організацію, семантичну диференціацію та аксіологічний потенціал хороніма *Росія* в новітньому публіцистично-політичному дискурсі.

Результати дослідження та їх обговорення. Згідно зі статистичними даними, одержаними на матеріалі суцільної вибірки, основний масив з-поміж вторинних назв, які характеризують денотат *Росія*, формують виструктурувані за зразком складних словосполучень конструкції (55 %). З-поміж них переважають ті, що побудовані за моделлю підрядності (42 %), а менший відсоток становлять синтаксичні структури із сурядним (3 %) і комбінованим підрядно-сурядним зв'язком (10 %). Нижчий ступінь продуктивності виявляють описові звороти, утворені за моделлю простих підрядних (30 %) та сурядних (3 %) словосполучень (33 %) і складнопідрядних речень (12 %). У

прямій залежності від компонентної організації перебуває семантичний план досліджуваних синтаксичних одиниць: чим вона розлогіша, тим він інформативніший. Основним поширювачем формально-граматичної, отже, і значеннєвої структури перифрастичних конструкцій є неоднорідні стосовно плану змісту ад'єктиви у функції атрибутивних модифікаторів. Вони нерідко утримують релевантний зміст, подеколи перебирають на себе демаркаційну роль і стають семантико-аксіологічним центром перифрастичного виразу, пор.: *Росія* → *динозавр із величезним тілом і маленьким мозком* [УП, 2021], *буйний північний сусід* [ППП, с. 511], *сатанинська імперія зла* [ДУПЛ, с. 353].

Вторинні назви не виникають спонтанно. Їхня з'ява зумовлена потребою дати експліцитно задекларовану позитивну або негативну оцінку людині, явищу, події тощо. В основі творення перифрастичних зворотів, які характеризують денотат *Росія*, лежать різні критерії номінування. Один із них – «періоди становлення і розвитку Росії». Він об'єднує досить продуктивний тип описових зворотів, що вказують на важливі віддалені в часі (генетичний зв'язок із Золотою Ордою), а також недавні (невіддільність від, здавалося б, вічного «могутнього Радянського Союзу», виняткова роль найбільшої республіки в колишній федеративній соціалістичній державі) історичні віхи еволюції держави, про яку йдеться. Найпослідовніше це передають конструкції з граматично панівним компонентом-актуалізатором семи 'продовження, розвиток початого, підготовленого' (*наступниця, правонаступниця, спадкоємниця, продовження*): *наступниця Золотої Орди* [ППП, с. 518], *правонаступниця колишнього СРСР* [ДУПЛ, с. 352], *самопроголошена наступниця СРСР* [ППП, с. 520], *спадкоємниця жорстокої азійсько-ординської, деспотично-монархічної та тоталітарно-комуністичної державності* [ПСУМ, с. 549]. За сучасною Росією, яка послідовно й чітко тримається імперських традицій, стійко закріпився перифрастичний вислів *Радянський Союз-2* [РС, 2018]. У відношенні семантичної кореляції з наведеними синтаксичними структурами перебувають перифрази, що мають у своєму складі конститuentи, для яких ідентифікувальною є сема 'стосується азійського способу життя' (*Азіона, азійський, євразійський, орда, ординський, каганат* та ін.): *хижа пащека Азіопи* [ПСУМ, с. 550], *азійська Москва* [ДУПЛ, с. 350], *очманілий від безкарності євразійський хижак* [ДУПЛ, с. 352], *остання орда без честі, без віри, без Бога* [НДР, с. 225], *ординський агресор* [ППП, с. 519], *Орда–Московія–Росія* [УП, 2021], *кремлівський каганат* [ПСУМ, с. 546]. Спорідненість Росії не зі слов'янським, а радше з татарським світом передає описовий зворот *слов'янізована, а не слов'янська держава* [ПСУМ, с. 549]. Розряд описуваних мовних одиниць доповнюють утворення з іменниковою лексемою *брат*, яка детермінує прикметники *старший, молодший*. Ці синтаксичні структури розширили діапазон усталених ідеологічно забарвлених сполук української мови. За російською історіографією, що мала сприятливі умови для розвитку в імперську добу й не втрачає цих позицій на своїй батьківщині й тепер, *Росія – старший брат* [ППП, с. 521], зрозуміло, *України*, тобто цей вислів «треба ... сприймати як псевдонім або синонім слова "росіянин"» [7]. За українською історіографією, яку культивували в часи національного ренесансу, жорстоко переслідували в період імперського розквіту і яка повносило заявила про себе в добу незалежності, *Росія – молодший брат України* [ПСУМ, с. 547]. Важливо наголосити, що дослідники міжнародних справ вважають Україну *політично старшим братом*, а Росію – *політично молодшим братом*. Таку версію обґрунтував «міжнародний стратег у координатах історії» [3] Збігнев Бжезінський, відверто заявивши, що «Україна у політичному розвитку просунулася набагато далі Росії, що дозволяє вважати її політично "старшим" братом Росії» [5]. Крім вирізнених, у великому за обсягом обстежуваному матеріалі зафіксовано інші перифрастичні найменування, які мають у своєму складі компонент *брат* і програмовані ним поширювачі з яскраво заманіфестованим переносним значенням, зрозуміло, і самобутнім конотативним змістом, напр.: *«брат» із сокирою за поясом* [ППП, с. 511].

До розряду перифраз з інваріантним значенням «Росія» органічно входять структури, вичленувані за ідентифікувальним критерієм «межування України з Росією». Нейтральну або відносно нейтральну семантику передають описові звороти з граматично панівними компонентами *сусід*, *держава*, що вступають у регулярні семантико-синтаксичні зв'язки з прикметниками-репрезентантами параметричного («значний своїми розмірами»), квантитативного («значний кількістю»), просторового («розташований поблизу», «характерний для певної частини світу») або темпорального («постійний час») значення: *великий сусід* [ПСУМ, с. 543], *північно-східний сусід* [УП, 2018], *північний сусід* [ПСУМ, с. 548], *сусідня держава* [УП, 2018], *московський сусід* [ППП, с. 518], *одвічний сусід* [УП, 2017]. За умови експансії компонентного складу аналізованих вторинних найменувань іншими поширювачами їхня семантична тональність змінюється, здебільшого в бік пейоративності. Основними актуалізаторами її є ад'єктивні лексеми зі значенням негативної оцінки загалом і соціальної зокрема (*агресивний*, *буйний*, *навіжений*, *імперський* та ін.): *агресивна сусідня держава* [ДУПЛ, с. 350], *агресивний сусід* [ПСУМ, с. 542], *навіжений сусід* [ППП, с. 518], *східний імперський сусід* [ПСУМ, с. 550].

З розглядуваними іменниково-прикметниковими перифрастичними конструкціями можуть корелювати описові звороти іншої формально-граматичної природи. Це, зокрема, прикладкові структури (*сусід-агресор* [ПСУМ, с. 549], *сусід-загарбник із завидючими очима* [ПСУМ, с. 549]), синтаксичні конструкції з відокремленими означеннями, вираженими прикметниковими зворотами (*сусідня неофашистська держава*, *хронічно хвора на імперські марення* [ПСУМ, с. 549]), складні речення з присубстантивно-атрибутивною підрядною частиною (*сусідня держава, яка свого часу обіцяла захищати територіальну цілісність України* [ППП, с. 520], *агресивний сусід, який анексував Крим і погрожує політико-військовими деструктивними діями з різних боків* [ДУПЛ, с. 350]). Виділені складні за будовою вторинні назви вирізняє широта інформативної наповнюваності, тобто вони є семантично поліфункційними, а досить часто й синкретичними.

Розлогим діапазоном представлені перифрастичні звороти з критерієм номінування «сучасні відносини між Україною та Росією». Ні в кого не викликає сумніву, що вони далекі від добросусідських. Аналіз вияскравленого екстралінгвального контексту посилить покликання на вже згаданого Збігнева Бжезінського, який наголошував, що Україна має «в певному сенсі... перевагу перед Росією», оскільки «Київська Русь була прообразом України», отож в Україні в «цьому сенсі більше зв'язків із заходом», саме вона може «допомогти Росії стати частиною демократичного заходу і грати там важливу роль» [5]. Що ж до інтралінгвального контексту, то він такий: на зміну ідеологічно маркованим описовим структурам радянської доби, для яких ідентифікувальним засобом є вислів Максима Рильського *нерозлучні дві сестри*, прийшли вторинні найменування з відмінним, часто протилежним змістом. Виникнення їх, наголосимо ще раз, детерміноване позамовними чинниками – постійне втручання Російської Федерації у внутрішню і зовнішню діяльність суверенної України, силомічне відвернення від європейського вектора, Північноатлантичного альянсу, розпалювання війни на Сході України та загарбання частини Донбасу, анексування Криму й т. ін. Найвищим ступенем продуктивності наділені неускладнені або ускладнені синтаксичні структури, конструктивним центром яких є пейоративно конотований іменник *ворог*, що реалізує значення «принциповий противник чого-небудь»: *наш ворог-окупант* [ПСУМ, с. 547], *ворог української державності* [ПСУМ, с. 543]. Ця лексема найчастіше сполучається з прикметниками, які експлікують видільну, соціальну семантику (*головний*, *екзистенційний*, *історичний* та ін.), указують на часовий проміжок (*віковічний*, *вічний*, *довічний*, *одвічний* і под.), реалізують різні типи негативної оцінки (*жорстокий*, *кривавий*, *небезпечний*, *підлий* та ін.): *екзистенційний довічний ворог України* [ППП, с. 514], *головний наш ворог* [ПСУМ, с. 544], *віковічний ворог* [ППП, с. 512], *вічний ворог України* [ПСУМ, с. 543], *вічний історичний ворог України* [ППП, с. 512], *одвічний жорстокий*

ворог [ППП, с. 519], *кривавий ворог* [ДУПЛ, с. 351], *небезпечний ворог* [ДУПЛ, с. 352], *підлий ворог*, який намагається розкласти Україну зсередини [ПСУМ, с. 548]. З аналізованими описовими зворотами у відношенні ізофункційности перебувають конструкції, у яких роль присубстантивного поширювача виконує ад'єктив *ворожий* із притаманними йому значеннями «який виявляє ворожнечу», «який перебуває у стані ворожнечі»: *ворожа держава* [ППП, с. 513]. Значення «зовнішній ворог» експліцитно репрезентують перифрази з компонентами *агресор*, *окупант*, *загарбник*, що можуть виконувати роль конструктивного центру речень, словосполучень простої чи ускладненої будови або функціювати на правах прикладки: *глобальний агресор* [ДУПЛ, с. 351], *агресор*, який розв'язав і веде вже 7-й рік війну за знищення України [НДП, с. 224], *північний окупант* [ДУПЛ, с. 352], *окупант*, який чинить злочин агресії проти України та здійснює окупацію частини української території за допомогою регулярних військ і іррегулярних збройних формувань та окупаційної адміністрації [НДП, с. 225], *держава-окупант частин української території* [ППП, с. 514], *держава-загарбниця* [УП, 2021].

Менш поширений тип утворюють перифрастичні звороти з критерієм номінування «глава держави». Мовиться, звісно, про Володимира Путіна. Доречно зауважити, що перифрастичне поле «П(п)резидент» еволюціонує в сучасному публіцистичному дискурсі в такому напрямі: «...в усі досліджувані часові відтинки (з 2004 до 2019 р.) [у 2020–2021 рр. також – М. С.] особливим динамізмом компонентного складу, розлогістю семантичної будови, яскравістю конотативних властивостей вирізняється корпус описових зворотів, які стосуються президента Російської Федерації Володимира Путіна. Причина цього явища лежить на поверхні: Росія, використовуючи потужний медійний, фінансовий та інший арсенал, продовжує впливати на ситуацію в Україні, на вектори її внутрішнього й зовнішнього розвитку» [9, с. 34]. Розряд зафіксованих раніше семантично неоднорідних вторинних номінувань [ПСУМ, с. 269–282; ППП, с. 311–321; ДУПЛ, с. 237–242; НДП, с. 159–161] у 2021 році активно поповнили нові перифрази, ядро яких сформували ті, що промовисто віддзеркалюють мілітаристські прагнення очільника *держави-ізгоя* [ППП, 514], його авторитарний стиль керівництва, як-от: *загроза № 1 для національної безпеки Британії* [УП, 2021], *абсолютне зло для України* [УП, 2021], *слабкий диктатор* [УП, 2021]. Систему чинного правління в Росії та його наслідків чітко відображає описова структура *страшна країна, у якій народ єдиний із владою, якою б вона не була, – аби лише в чоботях* [НДП, с. 226]. Аналізовані мовні одиниці диференційовано на два типи: 1) ті, що мають компонент-антропонім Путін, і 2) ті, які утворені за участю вторинної назви сьогоденішнього керівника Росії. З-поміж перших вирізнено два підтипи: 1) нейтральніші стосовно конотативних властивостей структури з детермінованим компонентом *держава* та прізвищем (*Путін*) або ім'ям і прізвищем (*Володимир Путін*) президента Російської Федерації: *держава на чолі з Володимиром Путіним* [ППП, с. 514], *держава Путіна* [РС, 2020]; 2) аксіологічно прозоріші структури з посесивним прикметником, що походить від антропоніма *Путін*: *путінська держава* [ПСУМ, с. 548]. Перифрази другого типу постали на основі таких семантично забарвлених іменників, як *імперія*, *Раша*, *Московія*, *гідота* та ін.: *путінська кремлівська Раша* [ПСУМ, с. 548], *путінська Московія* [ППП, с. 520]. Їх постійно супроводжують атрибутивні модифікатори з притаманним їм негативним значенням: *кривава імперія Путіна* [ППП, с. 517]. Лексико-семантична база для творення вторинних найменувань Володимира Путіна досить розлога: президента Росії порівнюють із *Кощеєм Безсмертним*, додаючи по батькові *Балбесович*, та іншими негативними персонажами або відомими широкому загалові чи й усьому світові одіозними постатями: *гнила імперія Коція Балбесовича Безсмертного* [ППП, с. 513], *бен-путінська гідота* [ПСУМ, с. 543]. Принагідно зазначимо, що сучасний публіцистично-політичний дискурс рясніє антропонімами з мотивувальною семою 'світовий тиран', як-от: *Путлер (Путін + Гітлер)* із набором похідних від нього утворень [*путлерівець (путлерівці), путлера, путлерятко (путлерята), путлерист (путлеристи), путлеризм*], *Н(н)едоГітлер*, *Адольф Путін (Адольф Гітлер + Володимир Путін)*,

Володимир (Вован) Адольфович Путін (Володимир **Володимирович** Путін + Адольф Гітлер), Володимир Гітлерович (**Володимир Володимирович** Путін + Адольф Гітлер), Н(н)едоСталін, Володимир Сталінович (**Володимир** Путін + Йосип **Сталін**), Володимир Віссаріонович (**Володимир** Володимирович Путін + Йосип **Віссаріонович** Сталін), Йосип Путін (**Йосип** Сталін + Володимир **Путін**), Володимир Володимирович Каддафі (**Володимир Володимирович** Путін + Муаммар **Каддафі**), Усамир (Усама бен Ладен + Володимир **Путін**), Усама бен Путін (**Усама бен** Ладен + Володимир **Путін**), Володимир (Вован) бен Путін (**Володимир** **Путін** + Усама **бен** Ладен), Володимир бен Ладен (**Володимир** **Путін** + Усама **бен** Ладен), Усама Бенладенович (Усама **бен** Ладен + Володимир **Володимирович** Путін), ПутЛаден (Володимир **Путін** + Усама **бен** Ладен), бен Путін (Усама **бен** Ладен + Володимир **Путін**), ПутСейн (Володимир **Путін** + Саддам Хусейн), Володимир (Вован) Саддамович (**Володимир** **Путін** + Саддам Хусейн), Путінеску (Володимир **Путін** + Ніколае Чаушеску), Адольф Чаушескович Хусейн (Адольф Гітлер + Ніколае **Чаушеску** + Саддам Хусейн), Адольф Бенітович Сталін (Адольф Гітлер + **Беніто** Муссоліні + Йосип **Сталін**).

Ще одну групу сформували перифрази, згруповані навколо критерію номінування «державний символ – герб у вигляді золотого двоголового орла». Це, зокрема, описові звороти з іменником *орел* та сполучуваням із ним прикметником *двоголовий* (*двоглавий*), що функціонують як самостійні конструкції або як присубстантивні конкретизатори: *двоголовий орел* [ПСУМ, с. 544], *північний орел двоголовий* [НДП, с. 225], *окупант з орлом двоголавим* [ПСУМ, с. 547].

У досліджуваній перифрастичній сфері виявлено й такий критерій номінування, як «непристойна кричалка про президента Російської Федерації Володимира Путіна з повторюваним складом *ла*»: *Ла-ла-країна* [ППП, с. 517], *Ла-ла-ленд* [ППП, с. 518]. Цій «пісеньці», приреченій на виняткову популярність і необмеженість кордонами, дали життя харківські вболівальники футболу, вона відразу перетворилася на інтернет-мем, що його активно підхопили міжнародні засоби комунікації.

До розряду вживаних належать перифрастичні структури, вичленувані за критерієм номінування «форма правління в сучасній Росії». Основний зміст цього різновиду досліджуваних конструкцій із максимальною конкретністю передає вторинна назва *агресивна держава, що тримається на культурі однієї особи* [ППП, с. 511]. З нею семантично перегукуються інші описові найменування, як-от: *країна із слабким громадянським суспільством* [ППП, с. 516]. Те, що Росія нагадує імперію, «яка недорозпалася» [4], державу з низьким індексом демократії, потверджують перифрастичні вислови з компонентами-актуалізаторами семи ‘несумісність із побудованою на принципах демократії формою влади’ (*імперія, неоімперія, імперський, великоімперський, неоімперський, неофашистський*). З іменниками *імперія, неоімперія* у відношенні регулярної семантичної сумісності перебувають прикметники, які передають значення «пов’язаний із суспільним розвитком»: *кривава імперія Путіна* [ППП, с. 517], *расистська імперія Путіна* [ППП, с. 520], *червона імперія* [ППП, с. 521]. Для ад’єктивів *імперський, великоімперський, неоімперський* типовою є сполучуваність із субстантивами, що безпосередньо або через контекстуальне тло транслюють негативну семантику: *великоімперська російська цицька* [ПСУМ, с. 543], *неофашистська держава, хронічно хвора на імперські марення* [ПСУМ, с. 549].

Відомо, що зовнішні функції держави є однією з найважливіших сфер її діяльності. Перифрази, об’єднувальним засобом яких є критерій номінування «зовнішні функції держави Росії», позначені особливим оцінним потенціалом. Їх структурують і заряджені пейоративним змістом граматично панівні компоненти, і програмовані ними поширювачі, зосібна атрибутивні. Ядерний тип становлять описові звороти, що розкривають стратегію і тактику загарбницького курсу Росії, яка, «вилупившись із яйця Золотої Орди», постійно «воювала з усіма сусідами по периметру кордонів своєї держави» і, «як уламок Золотої Орди, продовжила ту ж політику» [1]. Оречевленим наслідком такої політики стало

поіменування описуваного хороніма *визначним майстром привласнення чужих територій* [ППП, с. 512], *штучною країною, склеєною із захоплених територій* [ППП, с. 522], *штучно створеною країною* [ПСУМ, с. 550].

Росію небезпідставно вважають *гравцем на світовій арені* [ПСУМ, с. 544] і водночас сприймають її як *пандемію в політиці* [К, 2021]. Конструктивним центром перифрастичних зворотів із критерієм номінування «авторитет і статус Російської Федерації на світовому просторі» постають нейтральні стосовно конотації (*виклик, гравець, держава, джерело, донор, країна, уособлення* та ін.) й обарвлені негативною тональністю (*ворог, загроза, жандарм, зло, монстр, порушник, пострах, терорист* і под.) лексеми з притаманними їм широкими сполучувальними можливостями у вигляді семантично й аксіологічно маркованих одиниць, пор.: *країна зі слабкою здатністю домовлятися* [УП 2021] й *усоблення всесвітнього зла* [ППП, с. 521], *світовий жандарм-контрреволюціонер* [НДП, с. 225], *пострах усього цивілізованого світу протягом ХХ сторіччя* [ПСУМ, с. 548], *терористичний монстр* [НДП, с. 225], *світовий порушник спокою* [НДП, с. 225]. Найбільш уживаний тип становлять конструкції із субстантивами *виклик, ворог, загроза*, для яких ідентифікувальною є сема 'заподіювання зла': *глобальний виклик для всього цивілізованого світу* [ППП, с. 513], *найбільший виклик безпеці за ціле покоління* [ППП, с. 518], *небезпечний ворог і довгострокова загроза для України* [ДУПЛ, с. 352], *ворог номер один для демократичного вільного світу* [ППП, с. 513], *глобальна загроза всьому світові* [ППП, с. 513], *глобальна загроза для всього вільного й цивілізованого світу* [ППП, с. 513], *загроза від Балтійського до Чорного моря* [ППП, с. 514], *загроза для будь-якої країни, куди може дістатися «зелений чоловічок» та російський літак* [ППП, с. 515], *загроза міжнародному правопорядку* [ППП, с. 515], *загроза номер один для глобальної безпеки* [ППП, с. 515], *найбільша зовнішня загроза* [ППП, с. 518], *не конкретизатор міжнародної безпеки, а її найбільша загроза* [ППП, с. 519], *пріоритетна загроза і для США, і для України* [ППП, с. 520], *реальна загроза для демократичного Заходу* [ППП, с. 520], *довгострокова загроза* [ПСУМ, с. 545]. В описуваному розряді перифраз зафіксовано конструкції, наповнені метафоричним звучанням. Вони наділені особливими текстотвірними властивостями, напр.: *Сьогодні на політичній арені Росію вважають «хворою людиною Європи»* [ППП, с. 521].

Росія належить до п'ятірки «найбільш мілітаризованих держав світу», вона «в рамках військової реформи... модернізує системи озброєння і нарощує потужності оборонних підприємств» [8]. Активно вживані перифрази, об'єднані критерієм номінування «мілітаризм», постають на базі семантично специфікованої лексики, що функціонує як конструктивний центр описового звороту (*агресія, агресор, ворожнеча, знищення, монстр, нападник, нестабільність, окупант, тероризм, терорист, убивця, шантажист* та ін.) або як його інформативно релевантний поширювач (*військовий, мілітарний, окупаційний* і под.): *держава-агресор* [ПСУМ, с. 544], *країна-агресор* [ПСУМ, с. 545], *глобальний агресор* [ДУПЛ, с. 353], *держава-агресор, яка свідомо та послідовно руйнує світову правову систему та сіє ворожнечу в різних частинах планети* [НДП, с. 224], *країна-убивця* [ПСУМ, с. 546], *держава-загарбник* [УП, 2021], *дуже сильний брехливий інформаційний окупант* [ПСУМ, с. 545], *країна-нападник* [ПСУМ, с. 546], *наш ворог-окупант* [ПСУМ, с. 547], *держава-окупант* [ПСУМ, с. 544], *країна-окупант* [ПСУМ, с. 546], *країна-терорист* [ПСУМ, с. 546], *країна, яка підтримує і фінансує тероризм* [ПСУМ, с. 546], *міжнародний терорист* [ПСУМ, с. 546], *туполобий шантажист* [ПСУМ, с. 550], *віртуоз зі створення нестабільності* [ППП, с. 512], *мілітарна держава з великою сучасною потугою* [ПСУМ, с. 547], *третья за військовими витратами країна* [ПСУМ, с. 550], *окупаційна держава* [ППП, с. 519], *терористичний монстр* [НДП, с. 226]. В окремий підтип вичленувано мілітаризовану перифрастику, що висвітлює події в Криму й на Сході України після Революції Гідності. Корпус прокоментованих вище маркерів описуваних вторинних назв розширюють семантично конотовані лексичні одиниці та словосполучення [*анексія, анексувати, війна, Донецьк,*

загарбання, загарбник, Крим, Луганськ, окупант, окупація, півострів Крим, «піратські республіки», сепаратист, Схід України, так звана Донецька (Луганська) народна республіка, українська територія та ін.]: країна, яка анексувала Крим і четвертий рік відправляє на Схід України військових і зброю [ППП, с. 516], країна, яка розв'язала війну та агресію проти України [ППП, с. 517], загарбниця півострова [М, 2020], союзник сепаратистів [ПСУМ, с. 549], головний постачальник зброї для Луганської, Донецької народних республік [ППП, с. 514], окупант, який чинить злочини агресії проти України та здійснює окупацію частини української території за допомогою регулярних військ і іррегулярних збройних формувань та окупаційної демонстрації [НДП, с. 225], надійний тил воістину «піратських республік» [ППП, с. 518].

Світ сприймає Росію як дистанційовану або й зовсім віддалену від демократичних, мирних засад державу. Цю рецепцію послідовно передають перифрази з ідентифікувальним критерієм «недотримання власного законодавства, ігнорування міжнародного права». У формуванні їх найактивнішу участь бере лексика, що прямо або опосередковано пов'язана із законодавчою базою: *чорна пляма на карті світу, де немає законів і прав* [ДУПЛ, с. 353], *Ватна федерація Рашика* [ППП, с. 511], *країна ГУЛАГія* [ППП, с. 516], *країна-порушниця угод* [ППП, с. 517], *сусідня держава, яка свого часу обіцяла захищати територіальну цілісність України* [ППП, с. 520], *носій справжньої консервативної ідеології, яка протилежна західній* [УП, 2021], *країна, де не поважають власних громадян* [РС, 2020].

Історію Росії пронизує й таке ганебне явище, як депортація народів, видворення невгодних людей. Тому цілком закономірно в перифрастичній сфері функціують описові звороти, репрезентовані критерієм номінування «насильне вигнання з території людей іншої етнічної належності або небажаних груп населення чи окремих людей» і наповнені суголосним їм лексико-семантичним складом компонентів: *найбільший «спеціаліст» з етнічних чисток* [ДУПЛ, с. 351].

Високим ступенем аксіологічності наділені семантично неоднорідні перифрастичні структури. Їхні компоненти перебувають у відношенні протиставлення, експлікованого моделлю «**Росія** → **X**, а не **Y**», у якій **X** – реальний стан, об'єктивація того, чим є Росія насправді, а **Y** – той стан, що існує віртуально: *агресор, а не посередник конфлікту на Донбасі* [УП, 2021], *сторона конфлікту на Донбасі, а не посередник* [УП, 2021], *сторона конфлікту на Сході України, а не посередник* [УП, 2021]. Критерієм ідентифікування виокремлених описових зворотів, в основі яких лежить сурядне словосполучення з протиставним типом семантико-синтаксичних відношень, є «російсько-українська війна чи війна Росії проти України на Донбасі, а не громадянський конфлікт або громадянська війна» [див. 10, с. 57–83]. Аналізовані конструкції наділені глибинним, часто синкретичним змістом, вони багаті на підтексти, отже, потребують додаткового тлумачення. У цьому пересвідчує вторинна назва *імперський ведмідь, а не братський народ* [ПСУМ, с. 545]. Її складник *братський народ* – ідеологічний лозунг, який системно використовували для маніпулювання масовою свідомістю в тоталітарну добу. Інший складник – *імперський ведмідь* – уособлює різні етапи історії Росії від найвіддаленіших часів до зовсім недавніх. Розшифрувати його свідомо вмовчувані й тактично та стратегічно втаєні коди допоможе такий щоденниковий мінідискурс Олеся Гончара: *«Нація “н і ж н а, поетична і добра”, – пише про українців один об'єктивний спостерігач... І те, що ми такі, в цьому наша сила (Шевченко) і слабкість... Скільки сентиментальної сльозливої туги навіть у козацьких пронизливих піснях. Для українців поняття краси, християнської моралі було органічним. Милосердя Україна знала! Чи не тому напівдика Московія й зневолила так підступно європейськи цивілізовану “країну поетів”? Ми формувались у благодатному кліматі, сирого звіриного м'яса не їли, любили складати пісні, дивлячись у небо, а проти нас, як сарана, посунули з півночі захланні, агресивні орди, що в жорстокості й підступності не знали рівних (Петро Перший та Менишков спалили, вирізали поголовно не лише Батурина, ця ж доля спіткала села й міста*

Гетьманщини; бандюги різали дітей і жінок, ще й оголосили усіх нас зрадниками: хохли-мазепинці – це була лайка для всієї імперії).

Нація напівзвірів, розбійників, нація ведмежатників і нація “нежная, поэтическая” мусіли протистояти одна одній упродовж століть» [2, с. 529].

Висновки й перспективи. Для хороніма *Росія* в публіцистично-політичному дискурсі характерна широта перифрастичних зв'язків. Вторинні найменування вирізняються формально-граматичною розмаїтістю, семантичною та аксіологічною поліфункційністю. У структуруванні закріпленого за ними конкретного плану змісту беруть участь детерміновані й детермінувальні конститuentи. Суцільна вибірка фактичного матеріалу пересвідчує в тому, що місце домінанти в семантико-аксіологічній сфері відведено пейоративності. Її промовистими експлікаторами є конотовані щодо значення та стилістичних можливостей граматично панівні компоненти (головно іменники) й програмовані ними залежні члени (здебільшого прикметники з видільним, соціальним значенням, значенням негативної оцінки). З'ява описових зворотів зумовлена екстралінгвальними чинниками (історичними, культурними, соціальними, економічними, політичними, дипломатичними та ін.), що засвідчують проаналізовані в роботі критерії номінування перифрастичних структур («періоди становлення і розвитку Росії», «межування України з Росією», «сучасні відносини між Україною та Росією», «глава держави», «державний символ – герб у вигляді золотого двоголового орла», «непристойна кричалка про президента Російської Федерації Володимира Путіна з повторюваним складом *ла*», «форма правління в сучасній Росії», «зовнішні функції держави Росії», «авторитет і статус Російської Федерації на світовому просторі», «мілітаризація», «недотримання власного законодавства, ігнорування міжнародного права», «насильне вигнання з території людей іншої етнічної належності або небажаних груп населення чи окремих людей»), які різнобічно характеризують активно використовуваний у сучасному публіцистично-політичному дискурсі пропріатив *Росія*.

Перспективи дослідження вбачаємо в системному аналізі текстотвірних властивостей питомих і запозичених хоронімів у публіцистично-політичній та інших дискурсивних площинах.

Список використаної літератури

1. Васильченко Б. Чи хочуть москалі війни? За сім століть своїх загарбницьких воєн Росія збільшилась у 105 разів. *Україна молода*. 2021. 15 черв.
2. Гончар О. Щоденник : у 3 т. Київ : Веселка, 2008. Т. 3 (1984–1985). 646 с.
3. Грищенко Т. А. Збігнев Бжезінський. Міжнародний стратег у координатах історії. Київ–Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2020. 341 с.
4. Казарін П. «Росія продовжує брехати самій собі про те, що трапилося в Криму і на Донбасі». *Радіо Свобода*. 2020. 16 жовт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/pavlo-kazarin-vybukhonebezpechnymynule/30896897.html>.
5. Кривецька М. Бжезінський: Політично Україна – старший брат Росії. *zaxid.net: інтернет-видання*. 2021. 1 черв. URL : https://zaxid.net/bzhezinskiy_politichno_ukrayina_starshiy_brat_rosiyi_n1256547.
6. Малецькі Л. «У тіні великого брата...» – концепт «Росія» (на матеріалі сучасної української преси). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Т. 4. С. 85–89. URL : https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89.pdf.
7. Наконечний Є. Украдене ім'я: чому русини стали українці / упоряд. і ред. В. Трипачук ; передм. Я. Дашкевич; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. 3-є вид., доп. і випр. Львів : [б. в.], 2001. 179 с.
8. Росія – в п'ятірці найбільш мілітаризованих країн світу. *Європейська правда*. 2014. 10 груд. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/10/7028602/>.
9. Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік : монографія. Полтава : ПП «Астрая», 2021. 250 с.
10. Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 588 с.

Список використаних джерел і їх скорочень

- ДУПЛ – Степаненко М. Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019рр. : монографія. Полтава : ПП «Астроя», 2021. 250 с.
- К – Кореспондент.net. URL : <http://ua.korrespondent.net>.
- М – Міст: тижневик для українців усього світу. URL : <https://meest-online.com>.
- НДП – Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік : монографія. Полтава : ПП «Астроя», 2021. 250 с.
- ППП – Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 588 с.
- ПСУМ – Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон : монографія. Харків : Видавель Іванченко І. С., 2017. 616 с.
- РС – Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org>.
- УП – Українська правда: сайт газети. URL : <https://www.pravda.com.ua>.

References

1. Vasylenko, B. (2021). Chy khochut moskali viiny? Za sim stolit svoiikh zaharbnytskykh voien Rossiia zbilshylas u 105 raziv [Do Muscovites want the war? For seven centuries of its aggressive wars Russia has grown in 105 times in territory]. *Ukraina moloda* [Ukraine the young]. June 15 (in Ukr.).
2. Honchar, O. (2008). Shchodennyk : u 3 t. T. 3. (1984–1985) [Diary; in 3 vol. Vol. 3 (1984–1985)]. Kyiv: Veselka (in Ukr.).
3. Hryshchenko, T. A. (2020). Zbigniev Bzhezynskiy. Mizhnarodnyi strateh u koordynatakh istorii [Zbigniew Brzeziński. International strategist within history coordinates]. Kyiv–Nizhyn; Vydavets Lysenko M. M., 341 (in Ukr.).
4. Kazarin, P. (2020). Rosiia prodovzhuie brekhaty samii sobi pro te, shcho trapylosia v Krymu i na Donbasi [Russia continues to lie to itself about what happened in the Crimea and Donbas]. *Radio svoboda*. October 16. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/pavlo-kazarin-vybukhonebezpechne-mynule/30896897.html> (in Ukr.).
5. Kryvetska, M. (2021). Bzhezynskiy: Politychno Ukraina – starshyi brat Rosii [Brzeziński: In politics Ukraine is the elder brother of Russia]. *zaxid.net*: online edition. June 1. Available at: https://zaxid.net/bzhezynskiy_politychno_ukrayina_starshiy_brat_rosiyi_n1256547 (in Ukr.).
6. Maletski, L. (2016). “U tini velykoho brata” – kontsept “Rosii” (na materialy suchasnoi ukrainskoi presy) [“Under the shadow of the big brother” – the concept “Russia” (on the base of the modern Ukrainian press)]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 4, 85–89. Available at: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89.pdf (in Ukr.).
7. Nakonechnyi, Ye. (2001). Ukradene imia: chomu rusyny staly ukraintsi [Stolen name: why Rusins became Ukrainians]. 3rd ed., 179 (in Ukr.).
8. Rosiia – v piatirtsi naibilsh militaryzovanykh krain svitu [Russia is in top-5 of the most militarized countries in the world] (2014). In: *Yevropeiska pravda* [European truth]. December 10. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/10/7028602/> (in Ukr.).
9. Stepanenko, M. (2021). Nainovitnishi dynamichni protsesy v ukrainskomu politychnomy leksykonі: 2020 rik: monohrafiia [The latest dynamic processes in the Ukrainian political lexicon: year 2020: monograph]. Poltava: Astraia, 250 (in Ukr.).
10. Stepanenko, M. (2018). Publitsystychno-politychni peryfrazy v ukrainskii movi: 2017 rik: monohrafiia [Publicistic-political periphrases in the Ukrainian: year 2017: monograph]. Poltava: Dyvosvit, 588 (in Ukr.).

Sources and list of their abbreviations

- DUPL – Степаненко, М. (2021). Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр. : монографія [The dynamics of the Ukrainian political lexicon: 2018–2019: monograph]. Poltava: Astraia, 250 (in Ukr.).
- К – Korespondent.net [Correspondent.net]. Available at: <http://ua.korrespondent.net> (in Ukr.).
- М – Міст: тижневик для українців усього світу [Bridge: weekly issue for Ukrainians all over the world]. Available at: <https://meest-online.com> (in Ukr.).
- НДП – Степаненко, М. (2021). Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік: монографія [The latest dynamic processes in the Ukrainian political lexicon: year 2020: monograph]. Poltava: Astraia, 250 (in Ukr.).
- ППП – Степаненко, М. (2018). Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік: монографія [Publicistic-political periphrases in the Ukrainian: year 2017: monograph]. Poltava: Dyvosvit, 588 (in Ukr.).
- ПСУМ – Степаненко, М. (2017). Політичне сьогодення української мови: актуальні перифрастикон: монографія [The political present of the Ukrainian: the topical periphrasticon: monograph]. Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. S., 616 (in Ukr.).
- РС – Radio svoboda. Available at: <https://www.radiosvoboda.org> (in Ukr.).
- УП – Українська правда: сайт газети [Ukrainian truth: newspaper site]. Available at: <https://www.pravda.com.ua> (in Ukr.).